

DEER MYTHS AROUND STEPPE CULTURE*

BOZKIR KÜLTÜR ÇEVRESİNDE GEYİK MİTLERİ

Aslı KAHRAMAN ÇINAR¹

Abstract

Turkish people have spreaded on a large area historically. They have left a mark on all the places they reach. The history of Turks begun in Central Asian Steppes. In reaction to the steppe culture, the human communities of Turks are hunter-nomad communities. The hunter-nomad communities make a living from stockfarming and apiculture. The deer is one of the essential animals for the hunter-nomad communities in the daily life. Deer figures have been often observed in the stories of mythologic steppe. Mother-ancestor as an element of myth has been immortal and holly. We have been conformed by this characteristic in several stories and myths. In this study, by giving places to deer myths around the steppe culture, we dwell on the holly elements in the light of this myths

Keywords: Steppe, Mitology, Deer, Sacred

Özet

Türkler tarihleri boyunca geniş coğrafyalara yayılmış, ulaştıkları her bölgeye kültürlerinden izler bırakmışlardır. Türk tarihi, merkez olarak Orta Asya (Bozkır) coğrafyasında başlamıştır. Bozkır kültürünün doğal bir sonucu Türk topluluklarının avcı-göçebe toplumlar olmasıdır. Avcı-göçebe toplumlar ise geçimlerini avcılık ile sağlamıştır. Geyik de avcı-göçebe bozkır toplumları için günlük yaşamın vazgeçilmez hayvanlarından biri olmuştur. Bozkır mitolojik hikâyelerinde de geyik sıkça görülen bir varlıktır. Bir mit unsuru olarak geyik ana-ata, kılavuz, ölümsüz ve kutsaldır. Geyiğin bu özellikleri farklı mitolojilerde farklı hikâyelerle karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada bozkır kültür çevresinde anlatılan geyik mitlerine yer verilerek bu mitler ışığında geyiğe yüklenmiş olan kutsal unsurlar üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bozkır, mitoloji, geyik, kutsal.

* Bu çalışma, Aslı Kahraman Çınar, "Bozkır Kavimlerinin Kültür ve Mitolojilerinde Geyik, Kurt ve Kartal (Göktürk Dönemi Sonuna Kadar)", başlıklı doktora tezi temel alınarak hazırlanmıştır.

¹ Araştırma Görevlisi, Bozok Üniversitesi, asli.kahraman@bozok.edu.tr.

GİRİŞ

Bozkır kavimleri zengin mitolojik efsanelere sahiptir. Çok çeşitli figür ve motifleri içerisinde barındıran bu mitolojik öykülerde kahramanlar, hayvanlar, doğaüstü güçler ve olaylar yer alır. Bu mitolojik figürlerden bir tanesi de geyiktir. Özellikle türeyiş mitlerinde sıkça karşılaşılan geyiğin, kendisine yüklenen birçok anlam iç içe geçmiştir. Türk mitolojilerinde farklı anlamları ile yer alan geyik, sembolik olarak kadın motifinin karşılığı olarak kullanılmıştır.² Sadece bir ana motifi olarak işlenmemiş yanı sıra yol gösteren, rehber, kılavuz ve kurtarıcı yönleri ile de geyik, mitolojilerde yerini almıştır. Erkek geyik figürlerinin ise insanî bazı vasıfları taşıdıkları görüldüğü gibi avcılarının ise bazı hayvanî özellikler gösterdiği de görülebilmektedir.³ Budist mitolojisine de yansıyan geyik figürü özellikle “ak geyik” Buda’nın hayvan biçimine girerek yaşadığı hayat devreleri ve fedakârlık konusu ile ilgili anlatılarda yer almaktadır.⁴ Geyik resimleri antik çağlardan beri duvarlarda ve kaya üzerlerinde görülmektedir. Bu geyik figürleri arkaik çağlarda kozmosun kökeni ve gelişimi ile özdeşleştirilmiş ve insan topluluklarının başlangıcı olarak görülmüştür. İnsandaki ve doğadaki tüm bitişler, başlangıçlar, yenilenme, dirilme olgularının her biri geyikle ilişkilendirilmiştir.⁵

Geyikten Türeyiş Mitleri

Türk mitolojilerinde geyikten türeyiş unsuru sıkça kullanılan motiflerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Geyik, türeyiş mitlerinde elçi vasfıyla doğru yolu gösterici, yeni yurtlara götüren unsur olarak da işlenmektedir.⁶

Geyik türeme ve yaratma sembolü olmasının yanı sıra, besleme sembolü olarak da görülmektedir. Çocuğa (kahramana) süt veren, onu besleyen, büyüten ve onunla çiftleşen unsurdur. Geyiğin koruma, var etme, besleme özellikleri Umay ile ilişkilendirilir. Böylece Umay ile geyik bazen aynı varlık (unsur) olarak birbirleri ile özdeşleştirilir.⁷ Sahipsiz ve korumasız bir bebeğin en çok bir anneye ihtiyacı vardır. Bu noktada Umay ile (yani göksel bir varlıkla/bir tanrıça ile bağdaştırılan) özdeşleştirilen geyik motifi karşımıza çıkar. Kahramanın koruyucusu, geyik donuna bürünen bir tanrıça olarak vücut bulur.⁸

Altaylar ve Sibiryâ’da geyiğin “hayvan-ata” olarak mitolojik bir unsur şeklinde varlığı görülmektedir. Tanrı’nın ve şamanın geyik şeklinde biçim değiştirdiği mitolojiye yansır.⁹

Göktürklerin anasının dişi bir geyik olduğunu anlatan efsaneye göre; “Göktürklerin atalarından biri, sık sık bir mağaraya giderek orada dişi bir Deniz Tanrıçası ile sevişirmiş. İkisi arasındaki bu aşk devam ederken, günün birinde bu Göktürk reisi, bir süre avı düzenleyerek ordusu ile ava çıkmış. Askerler geniş bölgelerdeki vahşi hayvanları sürerek nihayet küçük bir yere sıkıştırmışlar. Bundan sonra da avlarının etrafını çevirip, birer birer avlamağa başlamışlar. Tam bu sırada askerlerden biri,

² Bars, M. E. (2008). Oğuz Kağan Destanı Üzerine Yapılan Çalışmalar, Turkish Studies, Volume 3 / 4,, s.234.

³ Baldick, J. (2000). Hayvan ve Şaman Orta Asya’nın Antik Dinleri, Nil, İstanbul, s.47

⁴ Çoruhlu, Y. (1999). Türk Mitolojisinin ABC’si, Kabalıcı, İstanbul, s.160.

⁵ Dallesen, N. (2015). Orta Asya’dan Anadolu’ya Türk Kültüründe Geyik Kültü, Milli Folklor, Yıl.27, S.106, s.59

⁶ Uzun, G. (2007). Cengiz Aytmatov’un Eserlerinde Yaratılış ve Türeyiş Sembolizmi, Turkish Studies, Volume 2/2, s.730.

⁷ Fedakâr, P. (2014). Besleyen mi, Öldüren mi: Türk Mitik Tasavvurunda Anne Arketipinin Antropomorfik Görünümleri, Milli Folklor, Yıl.26, S.103, s.14.

⁸ Campbell, J. (2001). İlkel Mitoloji Tanrının Maskeleri, İmge Kitabevi; Fedakâr, 2014: 15

⁹ Çoruhlu, Y. (1972) Türk Sanatında Görülen Hayvan Figürlerine “Gök ve Yer” Sembolizmi Açısından Bir Bakış, Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul, s.26.

karşısına çıkan ak geyiği okuyla vurarak öldürmüştü. Bundan sonra sevgilisini yerinde bulamayan Göktürk reisi, meseleyi anlamış ve bu ak geyiği vuran askerle onun kabilesini cezalandırmış. Bu cezaya göre Göktürklerde insan kurbanları, hep bu askerin kabilesinden verilmiştir.”¹⁰

Göktürklerin anasının bir dişi geyik olduğuna inanıldığı gibi Kırgızların atalarının da “Boynuzlu Maral Ana” olduğu inancı bulunmaktadır. Ayrıca bu inancın izleri günümüze de yansımıştır.¹¹ Bazı Moğol ve Türk boyları da alageyikten türediklerine inanırlar. İnanişe göre Türk soyunun bir kolu Gök kurt, diğer kolu ise Ak geyikten gelmektedir.¹² Gök kurt ile Ak geyik gökte doğmuşlardır.¹³ Cengizname’ye bakıldığında babası bozkurt, annesi geyik olarak görülen Cengiz’in atalarından olan Böri Tekin ve Bataç Han’ın da babası gök kurt ve annesi gök geyiktir.¹⁴ Kurt göklerin, alageyik ise yerlerin sembolü ve ruhu gibidirler. Toprağın ruhu ile yani onun yaratıcı üretken, doğurgan vasfı ile özdeşleştirilmiştir.¹⁵ Hun menşee efsanelerine bakıldığında geyikten türeme motifine sıkça rastlanır.¹⁶

Osetlerde ve daha eski dönemlerde varlığı bilinen Altay Türklerinde benzer inanışlar yer almaktadır. Altay masallarında da masal kahramanları hep bir geyik kovalar. Kovalamanın sonunda kahraman bakır veya demirden büyük bir dağ yamacına varır. Geyiğin peşine takılıp dağdaki bir mağaraya girer. Geyik bir ışık huzmesine dönüşür ve gözden kaybolur. Masal kahramanı dağda canavarlarla mücadele eder ve onları yener. Kahramanın bu başarısına ödül olarak geyik güzel bir kıza dönüşmüş olarak görünür. Kahraman ile kız evlenirler ve yeni soylar bu evlilikten türer.¹⁷ Macarlar da bir geyiği izleyerek denizi geçtiklerine ve denizin ortasındaki yarı bataklık bir adada türediklerine inanmaktadırlar.¹⁸

Kuzey Sibirya’da oturan Fin-Ugor kavimlerinin atalarının geyik olduğuna dair anlatılan mitolojik hikâyelerden biri şöyledir. “Ormanda yaşayan iki kardeşten biri uçabilmekteymiş. Diğeri ise öldürmekten hoşlanan eli kanlı biriymiş. İkinci kardeş kendisini de çok yalnız hissedermiş. Günün birinde bu ikinci kardeş, rüzgâr Tanrısını öldürmüştü. Fakat rüzgâr olmayınca da ava gidememişler ve aç kalmışlar. Kardeşlerden biri aç yatarken, uykusunda bir rüya görmüş çok büyük bir erkek geyik, dişi bir geyiğe yaklaşarak, ona bir avcının oku ile öldürüleceğini söylemiş. Bunun üzerine uçan küçük kardeş gökte geyikleri aramağa koyulmuş ve gökle yerin birleştiği yerde teke geyiği bulup öldürmüştü. Dişi geyiğin de yedi tane yavrusu varmış.”¹⁹

Yüzyıllar sonra Anadolu’ya yansıyacak olan benzer bir hikâyede ise; “İki Osmanlı kahramanı varmış. Bu iki kardeşten biri gökte, diğeri de yerde oturmuş. Bir gün ava gitmişler ve büyük bir geyiğe rastlamışlar. İki kardeş geyiği kovalamağa başlamışlar. Gökte oturan kardeş geyiğe bir tüfek atmış. Bu sebeple de kabilesinin atası olamamış. Kabile diğeri kardeşten türemiş.”²⁰

Cengiz Aytmatov’un Beyaz Gemi adlı romanında Mümin Dede’nin torununa anlattığı Boynuzlu Maral Ana efsanesi Kırgızların Buğu Boyunun beyaz renkli bir Geyik Ana’dan türediğine ilişkin bir efsanedir. Bu efsaneye göre Yenisey boylarında

¹⁰ Karadavut, Z.- Yılmaz Ü. (2007). Anadolu-Türk Folklorunda Geyik, *Milli Folklor*, s.103-104.

¹¹ Karadavut, Z.- Yılmaz Ü. 2007: 103-104.

¹² Karakurt, D. (2011). Türk Söylence Sözlüğü, e-kitap, s.20-21.

¹³ Ögel, B.(2010). Türk Mitolojisi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s.625.

¹⁴ Tekçe, E.F. (1993). Pazırık Altaylar’dan Bir Halının Öyküsü, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.116-117-118.

¹⁵ Fedakar, 2014: 14.

¹⁶ Mandaloğlu, M. (2013). Türk Mitolojisinden Anadolu’ya Taşman Kültür: Geyik Motifi, Ankara, s.385.

¹⁷ Tekçe, E. F. (1993): 116-117-118.

¹⁸ Karakurt, 2011: 20-21.

¹⁹ Ögel, 1998: 577-578.

²⁰ Ögel, 1998: 577-578.

yaşamakta olan Kırgızlar, bir gün ölen hakanlarını gömmek üzere Yenisey nehrinin kıyısında toplanırlar. Bu sırada düşman kabilelerden biri Kırgız kabilesine saldırır ve Kırgızların toplanmasına bile fırsat vermeden hepsini öldürürler. Kırgız kabilesinde, büyüklerinden izin almadan ormana giden bir kız bir erkek çocuğu dışında hiç kimse kalmaz. Geri döndüklerinde ne analarını ne babalarını bulurlar. Daha sonra düşmanların eline geçerler ve düşmanların hakanı, bunları öldürüp Yenisey nehrine atması için topal bir nineye verir. Topal nine tam çocukları nehre atacakken yanlarında beyaz bir Geyik Ana peyda olur. Topal nineye insanların iki yavrusunu öldürdüğünü, bu çocukları evlât edinmek istediğini söyler ve onları kendisine vermesini ister. Nineyi ikna eden Geyik Ana, çocukları kendi sütüyle besler ve büyütür. Daha sonra çocukları Kırgızların şimdi yaşadığı Issık-Göl'ün etrafındaki bu topraklara getiren Geyik Ana, onlara yeni vatanlarının burası olacağını söyler. Çocuklar burada çoğalarak Buğu Boyunu devam ettirirler.²¹

Yukarıda anlatılan hikâyeler Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar benzer motiflerle aktarılarak gelmiştir. Giresun yöresinde anlatılan "Ana Geyik" efsanesinde,²² nnesi tarafından bir ağacın kovuğuna terk edilen çocuğun dişi bir geyik tarafından beslenişine ve bu çocuğun neslinden gelenlerin "Yaylaoğulları" sülalesini oluşturduğuna dair beslenen inancın izleri görülür.²³

Geyik Ana/Ata Mitleri

Ata/ana mitlerinde Geyik ata/ana kurgusu Bozkır kavimlerinde yer etmiş, sevilen, benimsenen, farklı boylarca kullanılan bir motif olmuştur. Bir dişi türeme motifi olarak Geyik ana görkemli çatal boynuzla, ince ve orantılı vücut hatlarına sahiptir. Zarif bir kadın imajı olarak hayal edilerek sembolleştirilmiştir.²⁴ Orta Asya ve Sibirya'da hayvan-atayı temsil eden üç tip hayvan motifinden(elbise) birisi geyiktir.²⁵ Bozkır çevresinde geyik-ana figürü, hayat ağacı gibi hayatın ve ölümün kaynağı olarak

²¹ Uzun, G. (2007). Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Yaratılış ve Türeyiş Sembolizmi, Turkish Studies, Volume 2/2, s.730.

²² "Geyikli Beldesi'nden derlenmiş olan Geyik Ana efsanesi, bu beldede mukim "Bayraktaroğlu" sülalesinin ortaya çıkışı ile ilişkilendirilmiştir. Geyikli'de Sancaktaroğulları olarak da bilinen bu sülalenin, Trabzon'un fethi sırasında büyük kahramanlıklar göstermiş tarihi bir sülale olduğu anlatılmaktadır. Bu sülalenin ortaya çıkışı ile ilgili Osman Bayraktar'dan derlenen Geyik Ana efsanesi kısaca şöyledir: "Tarihi bilinmeyen bir zamanda bir kadının çocuğu olmuştur ama yaşamamıştır. En sonunda bu kadının iki oğlu olmuştur. Fakat daha sonra kadının kocası da ölmüştür. Kadının çocuklarından birisi de bu sırada ölmüştür. Buna çok üzülen kadın, kalan tek çocuğunun ölümünü de görmemek için, bu çocuğu bir ağacın kovuğuna bırakmıştır. Aradan günler geçtikten sonra kadın, "Bari gideyim de cenazesini toprağa gömeyim" demiştir. Ağacın yanına geldiğinde kadın birde ne görsün? Çocuğuna bir "elik keçisi" yani bir geyik süt emziriyor. Geyik de kadını görünce kaçıyor. Kadın da çocuğunu alıyor ve evine geri dönüyor. İşte Bayraktaroğlu sülalesi bu çocuktan türemiştir. Geyikten süt emdiklerine inanan bu sülale geyik eti yemez. Yine aynı sülale için Geyikli'de anlatılan diğer bir rivayet Esra Gülay'dan tarafımızca derlenmiştir. "Bir kadının 9 tane çocuğu olup da bakamamasından dolayı, çocuklarından birini bir ağaç kovuğuna bırakmasından bahsedilmektedir. Bir tane geyik, bu çocuğa süt emzirir ve onu büyütür. Bayraktaroğlu sülalesi de o yüzden geyik eti yemez aynı efsanenin Giresun'un Çanakçı ilçesinden derlenen varyantında "Yaylaoğulları Sülalesi" ortaya çıkar. Bu rivayet de şöyledir: "Köyde bir hanımın sekiz erkek çocuğu vardır. O dönemlerde, geçim bilek gücü ile sağlandığı için, herkes bu aileye imrenerek bakmaktadır. Yaylaya gitme vakti gelince, herkes gibi bunlar da hazırlıklara başlarlar ve yola çıkarlar. Ancak, yolda en küçük çocuk hastalanır. Anne "Benim sekiz tane oğlum var. Bunlardan biri olmasa ne olur" diyerek çocuğunu yolun kenarındaki bir ağaç kovuğuna bırakır. Yaylaya gelince, bu çocuklar bir hastalığa yakalanır ve hepsi orada ölür. Üzüntülü anne, daha fazla yaylada kalamayarak, zamanından önce tekrar evine dönmek ister. Yolda, hasta çocuğunu bıraktığı yere gelince: "Ben buraya hasta çocuğumu bırakmıştım, acaba ne oldu?" diyerek, ağaca yaklaşır. Kadın, ağaç kovuğuna yaklaşınca oradan bir geyik çıkıp hızla uzaklaşır. Anne bir de bakar ki, hastalıktan ölmek üzere olan çocuğu iyileşmiş, serpilmiş, sağlıklı bir çocuk olmuştur! Çocuğu hemen kovuktan alarak evine döner. Geyiğin beslediği bu çocuktan "Yaylaoğulları Sülalesi" meydana gelir. Rivayete göre bu sülalenin geyik eti yemesi haramdır" Gül, B. (1998). Doğu Karadeniz'de ve Kırgızistan'da Anlatılan "Geyik Ana" Efsanesi Üzerine Bir Deneme, Milli Folklor, s.41-42.

²³ Karadavut, 2007: 104; Dalkeşen, 2015: 65.

²⁴ Küçük, M. A. (2013). Geleneksel Türk Dini'ndeki Ana/Dişil Ruhlar'a Mitolojik Açından Bakış, İğdir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, No.1, Nisan, s.127.

²⁵ Tekçe, 1993: 116-117-118.

görülür. Geyik ile ağacın birlikte anılmasını Jacobson “Ağaç, Ana-Tanrıçanın ideal bir sembolüdür ve geyiğin üzerinde büyüyerek çıkan kutsal ağaç “turu”, klanın kökeni ile eşdeğerdir, hayvan-anadan zuhur edip yeryüzüne çıkmak anlamına gelir” şeklinde değerlendirmiştir.²⁶

Ak Ana, Deniz tanrıçasını sembolize etmektedir. Deniz tanrıçası, yeryüzünde mevcut hiçbir şey yokken her yer su iken o sonsuz sulardan çıkmış ve tanrı Ülgen’e yaratma ilhamı vererek suya dönmüştür. Bedeni cisimsiz bir ışık huzmesi olup boynuzları gücü simgeler, tacı andırır. Belden aşağısı denizkızı görünümündedir ve mavi renkli bir balık kuyruğu vardır. Etrafını denizyıldızları sarmış olan tanrıça her şeye ruh vermiş ve yaşamın döngüsünü başlatmıştır. Çeşitli mitolojilerde geyik şekline büründüğü anlatılır ve denizden geyik olarak çıkıp Göktürklerin atası ile evlenmiştir. Rengi suyu ve temizliği simgeler.²⁷

“Yarboğa” olarak isimlendirilen bir diğer mitolojik motif de yarı insan yarı geyik bir varlıktır. Dişi olanlar için “İşboğa/Eşboğa” kelimesi kullanılır. “İş” sözcüğü Moğolcada dişilik ifadesidir. Boğa veya buğu sözcüğü bazı Türk lehçelerinde “geyik” anlamında kullanılmaktadır. Bazı mitolojilerde alt kısmı hayvan, belden yukarısı insandır, bazılarında ise kafası hayvan başı, alt tarafı insan şeklindedir.²⁸

Karadeniz İskitlerinin torunları oldukları söylenen, Kafkasya’da bugünkü Gürcistan halklarından olan Osetler kendilerinin bu şekilde bir geyik ana/atadan türediklerine inanmaktadırlar. Söylenceye göre Oset kahramanlarından Sosryko’nun bir arkadaşı geyik avı esnasında bir geyiği takip eder. Ona ateş eder ama kurşunlar geyiğe işlemez. Sosryko da aynı hayvanın peşine düşer, aynı olayları yaşar fakat bu defa geyik onu başka bir dünyaya çekerek göksel bir saraya götürür. Geyik burada güneş tanrısının kızına dönüşür ve evlenirler. Söylenceye göre bu evlilikten Osetlerin soyu türer.²⁹ Altaylar ve Sibiry’a’da geyiğin “hayvan-ata” olarak mitolojik bir unsur şeklinde varlığı görülmektedir.³⁰

İran ve Doğu Avrupa’da yapılan kazı çalışmalarında eskiden bölgeye gelip buraları yurt edinmiş olan Türklerin/Macarlarda da bazı budunların “Ulu-Ana/Ata-Ana” sınıy geyiğe dönüşen bir kız olduğu görülür. Bu boylar anne tarafından geyik soyundandır.³¹ Kırgızlarda da “Boynuzlu Maral Ana”dan türediklerine dair inançlarının bugün dahi varlığı bilinmektedir.³² Moğol hakanı Temuçin’in soyu büyük tanrının izniyle yaratılmış bir bozkurt ile eşi beyaz bir dişi geyik idi. Onlar denizi geçerek geldiler.³³ “Gök Kurt” Cengiz Han’ın ilk atası kabul edildiği gibi ‘Kızıl Geyik’ de ata kurdun eşi olarak bilinir. Kutsal kabul edilen bu iki hayvanın gökte doğduğuna dair bir inanç vardır. Hem gök hem de deniz ile bağlantılılardır. Göktürk efsanesinde kurdun yerini insan almıştır. Karısı ise yine bir deniz ilahesi olan geyiktir.³⁴

Avrupa Hunlarının mitolojisi ile çok benzer olan Macarlara ait olan bir menşe hikâyesi daha vardır. Bu anlatıya göre; Maeotis bataklığına giden bazı avcılar, çöle benzeyen bir yere ulaştıkları vakit karşılarında bir dişi geyik çıkar. Geyik kaçır avcılar kovalar. Bu kovalamaca sonunda geyik birden kaybolur. Avcılar onu aramaya koyulur fakat bir süre sonra kaybolduklarını fark ederler ve dönüş yolunu bulamazlar. Bu bataklığın ortasında yaşamaya başlarlar. Aradan beş yıl geçer. Altıncı yıla geldiklerinde,

²⁶ Dalkesen, 2015: 59.

²⁷ Karakurt, 2011: 15.

²⁸ Karakurt, 2011: 33.

²⁹ Tekçe, 1993: 116-117-118.

³⁰ Çoruhlu, 1972: 26.

³¹ Tekçe, 1993: 116-117-118.

³² Karadavut, 2007: 103-104.

³³ Tanyu, H. (1980). İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, s.99.

³⁴ Ögel, 1998: 69-570.

bataklıkta dolaşırken, Prens Belar'ın eşleri ve çocuklarına rastlarlar. Bu ailenin tüm erkekleri ölmüş, kadınlar ve çocuklar kalmıştır. Avcılar onları kendi bataklıklarına götürürler. Bu ailenin içinde Alan Prensi Dula'nın da iki kızı vardır. Hunor ve Magor isimli avcılar bu prenseslerle evlenirler böylece Macar milleti meydana gelir.³⁵

Kutsal / Kılavuz Geyik Mitleri

Kutsal geyik miti, türeyiş ve ata sembolü olan geyikten farklı özelliklere sahiptir. Tıpkı kurdun Türk milletinin zor bir anında ortaya çıkıp yol göstermesi onlara öncülük yapması gibi kutsal geyik mitolojik anlatılarında da durum benzerdir. Türk milletinin, askerlerinin en zor zamanında karşılına çıkan kutsal geyik onlara kılavuzluk yapar. Yeni yurtlar bulmak, kayboldukları ormandan çıkarmak, ucu görünmeyen bir denizden karşı kıyıya ulaştırmak gibi durumlarda kutsal geyik ortaya çıkar ve Türk askerleri onu takip ederek selamete ulaşır. Yeni vatanlar bulur, darlıktan kurtulur ve bu kurtuluşun ardından kutsal geyik birden ortadan kaybolur. Onu gizemli ve kutsal yapan da Türk askerlerine doğru yolu gösterip onların refaha ulaştığını gördükten sonra kaybolmasıdır. Böyle bir gözden kayboluş ona, gizemin dışında kutsallık ve göksellik vasıflarını da yüklemiştir. Bazı toplumlarda onun tanrının, postuna büründüğü hayvanlardan olduğuna da inanılır.

Üstlendiği bu vasıflarla geyik sembolü, Türk mitoloji ve masallarında çeşitli örneklerle yer almaktadır. Hunlara ait olan bir efsaneye göre "371 yılında Hun süvarilerinden bazıları avlanmak için Taman Yarımadası'na gelir. Burada bir dişi geyik görüp peşine takılırlar. Onu deniz kenarına kadar kovalayıp burada sıkıştırırlar. Geyik birden denize atlar ve yüzmeye başlar. Geyik yüze yüze Kırım'a ulaşır. Onu takip eden avcılar da Kırım'a ulaşır. Silah arkadaşlarını da buraya çağırırlar. Kuzey Kırım (Skifya)'ın bu sahilinde oturan kabileyi de ele geçirirler.³⁶ Hunlar geyiğin peşine takılıp geldikleri İskit ülkesine hayran kalırlar. Daha önce hiç görmedikleri bu bölgeden ilahi bir güçle sanki biliyormuş gibi geri dönerler. Kavimlerine vardıklarında yaşadıklarını ve gördüklerini soydaşlarına anlatırlar. İskit topraklarının güzelliklerinden bahsederler. Kavimlerini de yanlarına alarak geyiğin öğrettiği yoldan tekrar giderler. İlk akının zaferi olarak esir aldıkları İskitleri kurban ederler. Geri kalanlarını da esir alırlar. İskitlere bağlı birçok kavmi de talan ederler.³⁷ Hunlar Perekop'a kadar ilerleyerek, Gotların topraklarına kadar girerler. Budan sonra ise Hunlar Azak civarındaki vadileri de ele geçirirler.³⁸

Sibirya'ya ait bazı hikâyelerde ren geyikleri olmakla birlikte, Türk mitolojilerinde geçen genellikle dişi geyiktir. Bu geyik motifleri ise bir ilahe veya kutsal dişi ruh motifi olarak karşımıza çıkar.³⁹ Yine Sibirya kültüründe güneş, altın ve geyik arasında bir bağlantı kurulmuş ve kabilenin kökeni olarak kabul edilmiştir. İnançın içinde harmanlanan geyik motifi sanatta sıkça kullanılan figürlerden biri olmuştur.⁴⁰ Altay topluluklarından biri olan Tölöslerin kutsal hayvanları da geyiktir. Altay mitolojisine göre güneş geyiği kutsallık ve temizliğin sembolüdür. Geyik bozkırın sahibi ve kahramanın kalbinin koruyucusu olarak görülür.⁴¹

L.P.Potapov, özellikle Altay Türkleri arasında üzerinde bir nişan bulunan hayvanların avlanması konusunda yaygın inançların olduğunu belirtmektedir. Deriden veya yünden beyaz parçalar, keçi veya geyik (maral) boynuzu veya geyiğin kulağındaki

³⁵ Ögel, 1998: 579-580-581.

³⁶ Gumilev, L. (2003). Hazar Çevresinde Bin Yıl, Selenge, İstanbul, s.170-171.

³⁷ Dursun, H. (1995). Avrupa Hunları'nın Sihirli Geyik Efsanesi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s.66.

³⁸ Gumilev, 2003: 170-171.

³⁹ Ögel, 1998: 569-570.

⁴⁰ Dalkesen, 2015: 60

⁴¹ Kalafat, Yaşar (2004). Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, s.74.

delik, söylenen sembollere örneklik teşkil etmektedir. Böyle nişanı olan bir hayvanı öldürenin “erdeme”, “maddi mutluluğa” sahip olacağına inanılır.⁴²

Altaylara ait diğer bir inanç ise yine boynuzunda beyaz çizgiye sahip olan bir maral, dağ keçisi veya kulağı delik geyiği avlayıp, pişirdikten sonra etler tahta bir kap içerisine konur. Eti yiyecek olan kişi bu tahta kabı dizlerinin üzerine koyar. Yüzünü evin ön köşesine çevirir. Yemeye başlamadan önce koruyucu, kutsal ata-baba ruhuna hayır duada bulunur. Bu dini ritüeller sonunda geyiğin etini yer.⁴³ Kulağı delik geyiğin kutsallığı ile ilgili inançlar çok eskilere dayanmaktadır. Dede Korkut Kitabı’nda geyiklerin hamisi olarak adına destan söylenen ‘Bekil’ gösterilir. İnanışa göre kutsal sayılan bu geyiklerin kulağını Bekil delermiş.⁴⁴

Orta Asya’da varlığı bilinen beyaz geyiklere özel bir kutsallık atfedilir. Ayrıca Türklerin sosyal ve dini yaşamında önemli bir yere sahiptir.⁴⁵ “Alasığın” için “Gökgeyik” ifadesi de kullanılmaktadır. Bazı yörelerde erenler kutsal olduğuna inanılan alageyiğe dönüşür.⁴⁶ Ak geyik, su ilahesi ile ilişkili bir motiftir. Sıgun-kiyik (dağ tekesi-maral) ise güneş simgesi olan dokuz sayısı ile birlikte dokuzar sıgun olarak sayılmaktadır. Geyiğin hem gök hem de yer-süv’a (yer-su) ait iki şekli vardır. Sıgun damgası kağan sülalesini simgelemektedir.⁴⁷

Avrupa Hunlarının Güney Rusya’daki kalıntılarında olan Kutrigur ve Utigur kabilelerine ait olan mitolojik menşe anlatısı ise şöyledir. “Bir zamanlar Kimmer Kralının Kurigur ve İtigur isimlerinde iki oğlu yaşarmış. Bir gün bu iki oğul ava çıktıkları zaman bir dişi geyiğe rastlarlar ve onu kovalamaya başlarlar. Deniz kenarına ulaşana dek bu kovalamaca devam eder. Geyik köşeye sıkışıp da vurulacağı sırada denize atlar ve yüzmeye başlar. Çocuklarda ardından atlar. Geyik önde çocuklar arkada karşı sahile kadar yüzerler. Çocuklar karaya ayak basınca, geyik birden kaybolur.”⁴⁸

İskit-Sibirya kültürü döneminde geyik figürlü tanrıça zamanla keçiye dönüşmüştür. Geyik ve keçi gibi hayvanların sahip olduğu boynuzlar, bozkır kozmolojisinde hayati bir yere sahiptir. Geyiğin boynuzları mitolojik hayat ağacı figürü ile özdeşleştirilerek bu dünya ile öbür dünya arasında bir bağ olarak görülmüştür. Bu hayvanlar özellikle dişi idi ve ölüm sırasında insanlara eşlik ettiğine inanılıyordu. Zamanla geyik motifi yerini daha güçlü ve yırtıcı hayvanlara bırakmıştır. Bu hayvanlar geyikten daha üstün görülmüş ve onlara kutsallık atfedilmiştir.⁴⁹ Geyiğin yerini başka hayvanların almasıyla birlikte kuş başlı geyik motifleri de sanata yansımaya başlamıştır.⁵⁰

Manas Destanı içerisinde de avcıyı peşinden sürükleyen, onu dermansız bırakan geyik motifi görülmektedir. Bu satırlar şöyle geçmektedir; “...ökçöqöz Manas’ın karargâhına Mendibay ile Mazeke’yi gönderdi. Avlanmaya giden Sırgak ile Serek bir kula boyun

⁴² Bayat, F. (2007), Türk Mitolojik Sistemi, Ötügen, İstanbul, s.205.

⁴³ Bayat, 2007: 205.

⁴⁴ Bayat, 2007: 204-205.

⁴⁵ Mandaloglu, 2013: 386.

⁴⁶ Karakurt, 2011: 20-21.

⁴⁷ Esin, E. (1979), Türk Kozmolojisine Giriş, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, s.88.

⁴⁸ Ögel, 1998: 579.

⁴⁹ Dalkesen, 2015: 61.

⁵⁰ “Geyikli Baba” hikâyesidir. Osmanlı Devleti’nin kuruluşunda Orhan Bey’e savaşlarda yardım ettiği Osmanlı tarihi kaynaklarında bahsedilen Geyikli Baba hikâyesinde sadece geyik değil, ağaç da koruyucu olarak nakledilmektedir. 1410’lu yıllara tarihlendirilen belgede şu bilgiler nakledilmektedir: Kutbü’l-Arifin Şeyh Geyikli Baba Hoy’dan gelmiştir. Ulu geyiğe binüp gelmiştir. Geyikler kendüye müsahh ar imiş. Gelip İnegöl’de mekân dutmuş. Merhûm Sultan Orhan padişah hazretlerinin fethinde merhûm Orhan Padişah ol kapıları feth iderken Kutbü’l-Arifin Şeyh Geyikli Baba dahi ol cânibde üç yüz altmış kapulu bir kilise vâmuş Kızılkilise demekle meşhur imiş ol kilisayı kendüler feth eylemişler. Cenk eder gibi bir kestan ağacı vâmuş cengi eder edermiş ol kestaneye vardıkda ol kestaneye yarlıp babayı saklar imiş. Kâfirler arar bulamazlar imiş. Sabah gene çıkup kâfirlerle cenkederdi. Erenlerle bu nev’le almışdır.” Dalkesen, 2015: 66.

geyiği takip ettiler ama bir türlü avlanamıyorlardı. Her defasında attığı ok bir tarafa kaydı. Akşama kadar çok zahmetler çektiler. Bu geyik değil sanki bir belaydı. Ya da kendilerine gönderilen bir işaret mi olduğunu düşünerek yorgun bir halde Kökçögöz'ün avuluna geldiler...”⁵¹

Ölümsüz Geyik Mitleri

Geyiklerin, Türkçe adı sığun otu (geyik ya da teke otu) olan adamotuna benzeyen ginseng otu (panax quinquefolia) yiyerek uzun ömür kazandıklarına inanılmaktadır.⁵² Taoocu geleneğinde bu ot mantar olarak geçer ve aynı işlevi görmektedir.⁵³ Taoist efsanede, kutlu dağda cinsleri birbiri ile karışmış kırma hayvanlara rastlanmaktadır. Dağ keçisi ile geyik (sığun-kiyik) de bu hayvanlar içinde yer almaktadır. Geyik familyasından hayvanların kutlu dağda yedikleri meyvelerle ölümsüzlüğe ulaştıklarına inanılmaktadır.⁵⁴ Geyik ve cinsi hayvanların yediği sadece ölümsüzlük otu değildir aynı zamanda onların ölümsüzlük suyundan da içtiği de bu inançlar içerisinde. Ölümsüzlük suyu inancı Budizm'den Türk kültürüne yansımıştır. Belki ab-ı hayatın tercümesi olan tiriglik suyu (dirilik suyu) ve mengü suyu (ölümsüzlük suyu) tabirleri sonraki dönemlerde ortaya çıkmaktadır.⁵⁵ Bozkır göçebelerinden Anadolu'ya kadar uzanan mitolojik hikâyelerde geyikler vurulduğunda ölmez, göğe yükselir, çünkü yediği ot, içtiği su onu ebedi yapmaktadır. Ölmeyişi aynı zamanda onun tanrısal/göksel yönüne işaret eder. Bu yüzden Sibiryaya ve Orta Asya boylarında geyiğin dünyada ölen ruhları öteki dünyaya taşıdığına inanılmaktadır.⁵⁶

Kutsal dağda yaşayan geyiklerin yedikleri ot ile ölümsüzlük kazanmalarında sadece kutsal bitki değil kutsal dağ da önemli bir faktördür. Bu dağın hükümdarların av alanları olması yanı sıra hükümdar sülalesinin de mezarlığı olarak kullanılmaktadır. Bu dağda yapılan av merasimleri de tanrıya kurban sunmak maksadıyla yapıldığı için bir ayın merasimi gibi icra edilmektedir. Av etleri ise boylar arasında paylaşılarak bundan sonra kadeh ve and merasimleri de yapılmaktadır. Chou'lara ait olduğu bilinen bu törenler Türk boyları arasında da yaşatılmaktadır.⁵⁷

Göktürk devrinde en büyük hükümdarlık merkezine verilen isim “Altın Dağ”dır. Göktürklerde bu dağ, kutlu/kutsal olarak bilinir. Pek çok hayvana sığınak olan bu kutsal dağda kanatlı gök ejderi (kök-luu), ejder-atlar, ejder-parıslar, yırtıcı kuşlar, dağ keçisi ve tek boynuzlu ch'i-lin (kelen) gibi efsanevi yaratıklar yaşamaktadır. Bu dağda yaşayan hayvanlardan biri olan geyiğin kutsal dağda ölümsüzlük otunu, şeftali, elma veya nar gibi bir ağacın meyvesini yiyerek ölümsüzlük vasfı kazandığına inanılır.⁵⁸

Ebarhard'ın ifade ettiği; geyik ve dağ keçisi cinsinden, Çinlilerin ch'i-lin, Türklerin kilen-kiyik dediği efsanevi tek boynuzlu hayvanın isminin “ku-tu” Türkçesi “kutluğ/kutlu” şeklindedir. Rivayete göre “ku-tu” Kırgız coğrafyasına ait bir cinsti ve kilen-kiyik gibi hayvanlar, hükümdar köşkünün, gök ve yer atalar tapınağının bulunduğu kutlu bir dağda; başka efsanevi hayvanlarla birlikte yaşamaktaydılar. Bu hayvanların resimlerinin mezarlarda bulunmasının sebebi de onların ebedi hayat

⁵¹ Manas Destanı

⁵² Esin, E. (2004). Türk Sanatında İkonografik Motifler, Kabalıcı, İstanbul, s.15-16.

⁵³ Esin, 2004: 17.

⁵⁴ Esin, E. (1978). İslamiyet'ten önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, s.22.

⁵⁵ Esin, 1978: 49.

⁵⁶ Tekçe, 1993:116-117-118.

⁵⁷ Esin, E. (2002). İç Asya'da Milattan Önceki Bin Yılda Türklerin Atalarına Atfedilen Kültürler,(Türkler I),Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s.512-513.

⁵⁸ Esin, 2002: 503-504.

timsali olmalarına bağlanabilir. Bu kutsal hayvanların bir özelliği ise sadece hükümdar tarafından avlanabilmeleriydi.⁵⁹

Sibirya'da yaşayan Tinglin'lere (Tegreg) bağlanan Tagar kültürü çevresinde görülen bir geyik motifinin sanata yansıyan önemli figürlerinden birini oluşturmaktadır. Bu resimde renkli taşlarla süslü, altından bir levha üzerinde, bir ağacın dallarını yiyen bir çift ejderha kuyruklu dağ keçisi veya geyik görülmektedir. Resimde verilmek istenen ölümsüzlük otunu yediği için ölümsüzlük sembolü haline gelen geyik figürüdür. Çin menkıbelerinde geçen ölümsüz geyik hikâyesini anlatır şekilde resmedilmiştir. Çin ve Asya arasında bulunan siyasi, ticari vs. bağlardan ötürü bu figürün Asya'dan Çin sanatına yansımış olduğu yorumu yapılabilir. Dağ keçisi hem Tagar kültürü Alplerinin, hem de Kök Türk hakanlarının damgası olan bir piktogramdır. Buradan yola çıkarak dağ keçisi hem ölümsüzlüğün hem de Kök Türk hakan soyunun ongunu olarak kullanıldığı düşünülebilir.⁶⁰

SONUÇ

Bozkır mitolojileri içerisinde geyik motifini incelediğimiz bu çalışmada öncelikle konuyu kültür tarihi açısından ele alırsak bozkır coğrafyasının yeryüzü şekilleri, iklimi düşünüldüğünde bazı hayvanların veya unsurların ön plana çıkması doğaldır. Bozkır coğrafyasında geyik, tür ve sayılarının çok olduğunu düşünürsek mitolojik bir unsur olarak ön plana çıkmış olması gayet olağandır. Geyik, bozkırda bir günlük yaşam unsuru, motif, av aracı, ev eşyası, dini sembol olarak yer bulmuştur. Hatta atın olmadığı yerlerde geyiğin taşıma aracı olarak kullanıldığına dair tarihi bilgiler olduğu gibi bu günde aynı amaçla kullanıldığına rastlanmaktadır.

Bir mit unsuru olarak geyik motifinin kullanıldığı yerlere bakıldığında geyik zarif ve anaç bir yapıdadır bu yüzden ata-ana olarak türeyiş sembolüdür. Geyiğin anaç yönü hikâyelere çocuğu emziren, büyüten hatta onunla çiftleşen olarak yansır. Neslin devamı için geyik motifi ön plana çıkar. Yol gösterir, kılavuzdur ve onun gösterdiği yol Türk askerleri tarafından kabul edilir ve bu yoldan gidilir. Çünkü geyik kutsaldır, tanrıdan bir ruh taşımaktadır. Taşdığı ruh ile tanrının yeryüzünde büründüğü postlardan bir olduğuna inanılır. Bu kutsiyeti onu ölümsüz yapmıştır, kut taşıyıcısı olarak görülmesine sebep olmuş ve mitolojilerin başkahramanları arasında yer buldurmuştur.

KAYNAKLAR

- Baldick, J. (2000). *Hayvan ve Şaman Orta Asya'nın Antik Dinleri*, Nil Yayınları, İstanbul.
- Bars, M. E. (2008). Oğuz Kağan Destanı Üzerine Yapılan Çalışmalar, *Turkish Studies*, Volume 3 / 4 Summer, 224-240.
- Bayat, F. (2007). *Türk Mitolojik Sistemi*, Ötüken, İstanbul.
- Boratav, P. N. (2012). *Türk Mitolojisi (Oğuzların-Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi)*, Bilgesu Yayıncılık, Ankara.
- Campbell, J. (2001), *İlkel Mitoloji Tanrının Maskeleri*, İmge Kitabevi, İstanbul.
- Çoruhlu, Y. (1972). Türk Sanatında Görülen Hayvan Figürleri, (Türk Sanatında Görülen Hayvan Figürlerine "Gök ve Yer" Sembolizmi Açısından Bir Bakış, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 87, 17-42.
- Çoruhlu, Y. (1999). *Türk Mitolojisinin ABC'si*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul.

⁵⁹ Esin, 1978: 94-95.

⁶⁰ Esin, 2004: 39.

- Dalkesen, N. (2015). Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Kültüründe Geyik Kültü, *Milli Folklor*, Yıl.27, S.106, Ankara, 58-69.
- Dursun, H. (1995). *Avrupa Hunları'nın Sihirli Geyik Efsanesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Esin, E. (1979). Türk Kozmolojisine Giriş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Esin, E. (2004). Türk Sanatında İkonografik Motifler, Kabalcı, İstanbul.
- Esin, E. (1978). İslamiyet'ten önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.
- Esin, E. (2002). İç Asya'da Milattan Önceki Bin Yılda Türklerin Atalarına Atfedilen Kültürler, (Türkler I), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Fedakâr, P. (2014). Besleyen mi, Öldüren mi: Türk Mitik Tasavvurunda Anne Arketipinin Antropomorfik Görünümleri, *Milli Folklor*, Yıl.26, S.103, 5-19.
- Gumilev, L. (2003). Hazar Çevresinde Bin Yıl, Selenge, İstanbul,
- Gül, B. (1998). Doğu Karadeniz'de ve Kırgızistan'da Anlatılan "Geyik Ana" Efsanesi Üzerine Bir Deneme, *Milli Folklor*, Yıl.10, S.40, 41-47.
- Kalafat, Y. (2004). Altaylardan Anadolu'ya Kamizm, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Kalafat, Y. (2012). Türk Kültürlü Halklarda Mitler, Berkan Yayınları, Ankara.
- Karadavut, Z. -Yılmaz, Ü. (2007). Anadolu-Türk Folklorunda Geyik, *Milli Folklor*, Yıl. 19 S.76, 102-112.
- Karakurt, D. (2011), *Türk Söylence Sözlüğü*, e-kitap.
- Karakurt, D. (2012). *Türk Mitoloji Ansiklopedisi*, e-kitap.
- Küçük, M. A. (2013). Geleneksel Türk Dinindeki Ana/Dışıl Ruhlara Mitolojik Açıdan Bakış, *İğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, No.1, Nisan, 105-134.
- Mandaloğlu, M. (2013). Türk Mitolojisinden Anadolu'ya Taşınan Kültür: Geyik Motifi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.6, S.27, 383- 391.
- Ögel, B. (1998). Türk Mitolojisi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Ögel, B. (2010). Türk Mitolojisi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Tanyu, H. (1980). İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*, Ankara.
- Tekçe, E. F. (1993). *Pazırık Altaylardan Bir Halinin Öyküsü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Uzun, G. (2007). Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Yaratılış ve Türeyiş Sembolizmi, *Turkish Studies*, Volume 2/2, 724-735.